

ŞEM'Î, ANKARAVÎ VE BURSEVÎ ŞERHLERİ VE MESNEVÎ'NİN İLK 18 BEYTİNİ YORUMLAMA YÖNTEMLERİ

Ahmet TANYILDIZ*

ÖZET

Çalışmamızda Şem'ullâh Şem'î (öl. 1602), İsmail Rusûhî-i Ankaravî (öl. 1631) ve İsmail Hakkı Bursevî(öl.1725)'nin, Mevlânâ'nın ölümsüz eseri *Mesnevî-i Ma'nevî*'ye farklı zamanlarda yazdıkları şerhlerin yazım süreçleri ve bu şerhlerde ilk 18 beytin şerh yöntemleri incelenmeye çalışılmıştır. Öncelikle şerhler hakkında kısaca bilgi verilmiş ve bu eserlerin yazılmasından önceki fikir ve niyet aşamasına dikkat çekilerek yazım süreci belirlenmiştir. Daha sonra söz konusu şerhlerin mukaddimeleri gözden geçirilmiş ve şârihlerin ilk 18 beyti şerh etme yöntemleri, mukayeseli olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şerh-i Mesnevî, Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Ma'ârif, Rûhu'l-Mesnevî, Yazım Süreçleri ve İlk 18 Beyit Şerhleri.

THE ŞEM'Î, ANKARAVÎ AND BURSEVÎ COMMENTARIES AND COMMENTARY METHODS FOR THE FIRST 18 VERSES OF *MESNEVÎ*

In this study, Şem'ullah Şem'î (d.1602), Ismail Rusuhî-i Ankaravî (d. 1631) and Ismail Hakkı Bursevî's (d. 1725) commentaries on the immortal work of Mevlânâ, *Mesnevî-i Manevî*, were examined in terms of writing processes and commentary methods used for the first 18 verses. Firstly, concise information was given about the commentaries and writing processes were determined by paying attention to idea and intention steps of the works. Later, the preambles of the works were overviewed and the commentators' methods for commentaries in the 18 verses were comparatively studied.

Key words: Commentary of *Mesnevî*, *Mecmû'atü'l-Letâyif* ve *Matmûretü'l-Ma'ârif*, *Rûhu'l-Mesnevî*, Writing processes and commentaries of the first 18 verses.

1. GİRİŞ

Yüzyıllardır geniş kitleler tarafından bir irfan hazinesi olarak rağbet gören *Mesnevî-i Şerîf*, muhtelif zamanlarda kaleme alınmış şerhleriyle, Türk-İslâm kültürünün, üzerinde en çok durulan edebî metinlerinden birisidir. Temkîn tavrının getirdiği engin bir tecrübenin mahsulü olan bu eser, muhtevastaki irfânî bilgi-

* Arş.Gör., Bozok Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. ahmedesad@gmail.com.

nin anlaşılması ve anlatılması amacıyla, birçok şârih tarafından şerh edilmiştir.¹ Şârihler, yaptıkları şerhlerle, *Kuran-ı Kerim* ve hadis kitapları başta olmak üzere; dinî, tasavvufî, ahlakî, felsefî, bedîî ve edebî kaynaklardan yararlanarak okuyucuyu, zengin bir yorum metni ile buluşturmışlardır. Devrin dinî ve sosyal yaşamını yansıtan bu eserler, şârihlerin metinler arasılık deneyimlerinden getirdikleri kuşatıcı bilgilerine tanıklık etmeleriyle de ayrı bir öneme sahiptirler.

Çalışmamızda üzerinde duracağımız eserler; Şem'ullâh Şem'î'nin *Şerh-i Mesnevî'si*, İsmail Rusûhî-i Ankaravî'nin *Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Maârif*'i ve İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Mesnevî'si*dir. Bu şerhler, hem klâsik Mesnevî şerhi örneği olmaları hem de farklı yüzyıllarda yazılmalarına rağmen birbirini takip edip eleştirmeleri itibariyle tercih edilmişlerdir. Şârihlerin diğer şerhler hakkındaki yorumları, genelde önceki şârih tarafından fark edilmeyen anlamların izahı, katıldığı yorumların tasdiki ve katılmadığı yorum ve tasarrufların tenkidi biçiminde bir seyir izler. Karşılaştırmada dikkat çekici bir başka husus da; söz konusu ettiğimiz üç şerhin de farklı yöntemler içermesidir. Şem'î şerhi *tercüme*, Ankaravî şerhi *ilmî* ve Bursevî şerhi de *hikemî tarzda* yazılmışlardır.² Bu üç tarzın yöntemlerindeki farklılık, okuyucuyu *Mesnevî'nin* üç ayrı yorum kategorisiyle buluşturması açısından ayrıca incelemeye değer bir konudur.

XVI. asrın önemli şahsiyetlerinden olan Şem'ullâh Şem'î (ö. H.1011/M.1602/3?) *Şerh-i Mesnevî*'yi Silahdar Hasan Ağa vasıtasıyla III. Murad'a ithaf etmiştir. 1586/7 yılında yazmaya başladığı şerhin ilk beş cildini altı yılda bitirmiş, III. Murad'ın vefatından sonra şerhe yedi yıl ara verdikten sonra III. Mehmed'in emriyle son cildi de tamamlamıştır.³

Mesnevî şerhlerinden belki de en ünlüsü İsmail Ankaravî'nin eseridir. Ankaravî, ilmî ve dinî yönüyle zamanının önde gelen şahsiyetlerindedir. 28 eseri bulunan Ankaravî'nin, *Mesnevî* ve *Mevlevîlikle* ilgili eserlerinin sayısı 12'dir.⁴ Bu eserlerden en önemlisi, *Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Maârif*'tir. Bu eser, şârihin bir proje hâlinde gerçekleştirmeyi düşündüğü *çoklu Mesnevî şerhi* uygulama-

¹ Seyh Mustafa Mu'inüddin-*Ma'nevî-i Murâdiyye*, Sûdî-i Bosnevî-*Mesnevî Şerhi* (1595), Şem'ullâh Şem'î-*Şerh-i Mesnevî* (1600), Sarı Abdullah-Cevâhir-i *Bevâhir-i Mesnevî* (1660), İsmail Rusûhî-i Ankaravî- *Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Maârif* (1631), İsmail Hakkı Bursevî-*Rûhu'l-Mesnevî* (1725), Abidin Paşa- *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif* (1907), Ahmed Avnî Konuk-*Mesnevî-i Şerif Şerhi* (1938), Kenan Rifâî-*Şerhi Mesnevî-i Şerif* (1950), Tahirü'l-Mevlevî (bilahare Şefik Can)-*Mesnevî Şerhi*(1951), Abdülbaki Gölpinarlı- *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi* (?) gibi şahsiyetler, Mesnevî şerhinde öne çıkan isimlerden bazılarıdır.

² Avşar, (2007) "Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi", *Turkish Studies Türko- loji Araştırmaları (Tunca Kortantamer Özel Sayısı I)*, s. 59-72; Koçoğlu, (2007b) "Şem'î Şem'ullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi".

³ Koçoğlu, *agm*, s. 4.

⁴ Ankaravî'nin Mesnevî ve Mevlevîlikle ilgili eserleri şunlardır: *Mecmûatü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Maârif*, *Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî*, *Simâtü'l-Mûkinîn*, *Fâtihü'l-Ebyât*, *Câmi'ü'l-Âyât*, *Mebde ve Meâd*, *Nisâb-ı Mevlevî*, *Hüccetü's-Semâ*, *Sülûk-nâme-i Şeyh İsmâil*, *Risâle-i Usûl-ı Tarikat ve Bid'at*, *Risâletü't-Tenzihîye fi-Şe'ni'l-Mevlevîyye*, *Risâle fi-Hakkî's-Semâ*.

masının en dikkat çekenidir. Ankaravî, meşhur şerhine başlamadan önce, çoklu *Mesnevî* şerhinin ilk merhalesinde ilk 18 beytin şerhini içeren *Fâtihü'l-Ebyât*'ı ve ikinci merhalesinde *Mesnevî*'deki ayet/hadis ve Arabî ibarelerin müşküllerini çözdüğü *Câmiü'l-Âyât*'ı kaleme almıştır. Asıl şerhi yazarken de *Fâtihü'l-Ebyât*'ı başa ekleyerek kaldığı yerden devam etmiştir. Ankaravî şerhini, 7 rakamının simgesel anlamından da hareket ederek 7 cilt halinde tamamlamıştır.⁵ İki süreçte kaleme alınan şerhin 1619-1622 tarihleri arasında yazılan müsvedde biçimi, padişah IV. Murad (d.1612-öl.1640) tarafından takdir edilir ve şârihe bu nüshanın temize çekilerek kendisine takdim edilmesi iradesi izhar edilir. İkinci süreç, bu beğeni ve iradenin teşvikiyle başlar. Şârih bu süreçte şerhi sunulacağı makamın yüceliğiyle örtüştürmek için yer yer genişletip ikmal ederek padişaha sunar.⁶

XVIII. asrın önemli mütefekkir ve mutasavvıflarından biri olan İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Mesnevî*'si, ilk 748 beytin şerhini ihtiva eder. Şerhin Arapça mukaddimesinde, şerhe başlama nedeni olarak dostlarının ısrarını ve buna bağlı gördüğü bir rüyanın etkisini zikreden Bursevî, önce ilk 35 beyti şerh ettiğini, daha sonra müşküllerinin çözümünde Mevlânâ'nın himmetiyle ilerlediğini ve yine gördüğü sırlı bir rüya üzerine bitirmesi ikazıyla karşılaştığını ve şerhi istenilen mahalde bıraktığını belirtir. Eser H. 1116/M. 1704'te tamamlamıştır.⁷

2. FİKİR VE NİYET SÜRECİ

İlim ve sanat dünyasına doğan her yeni eserin bir yazılma serencâmı vardır. Klâsik eserlerimizde bu aşama, istisnâî durumlar haricinde ortak bir görünüm arz eder. Müellif, genelde dostların ısrarlı teşvikleriyle ve bazen manevi bir sâikle eserini yazmaya niyetlenir. Konu ile ilgili düşünce ve plânlar zihninde zaten mevcuttur ve müellifi mütemediyen meşgul eder. Dost meclislerinde bu husus sohbet konusu edilir ve değerli malumatın okuyucuya/dinleyiciye fayda sağlaması ve zayi olmaması için yazılması gerektiği üzerinde durulur. Bu süreçten sonra eser yazılmaya başlanır.

Şem'î, şerhinin mukaddimesinde *Mesnevî-i Şerîf lisân-ı Türkile şerh olunmasına bâdî vü sebep ne idügin beyân ider* ön cümlesiyle eserini hangi sebeple kaleme aldığını anlatmaya başlar. Şârih bir gece halvette âlemin ahvâlini düşünürken hatırına ansızın *Hazret-i Mevlânâ'nın Mesnevî-i Şerîf'i* gelir. Şeriat ahkâmı, tarikat sırları ve hakikat nurları ile dolu olan bu kutsi kitabın müşküllerini çözmek için Türk lisanı ile şerh edilmesi gerektiğini düşünür ve eserini yazmaya niyetlenir. Bu vesileyle -muhtemelen kendisinden daha önce istendiği üzere-Silahdar Hasan Ağa aracılığıyla padişah III. Murad adına şerhini yazmaya başlar.⁸

⁵ Mesnevî'nin yedinci cildi ile ilgili tartışmalar için bk. Ceyhan, (2005) *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, s. 321-368; Konuk, (2006) *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, s. 40-48.

⁶ Ankaravî, *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, No: 1260, 2a.

⁷ Güleç, (2006) *İsmail Hakkı Bursevî-Mesnevî Şerhi*, s. 19-23.

⁸ "Mesnevî-i şerîf lisân-ı Türkile şerh olunmasına bâdî vü sebep ne idügin beyân eyler bir şeb küşe-i

Ankaravî, hem tasavvufî hem de ilmî yönü mükemmel olan bir şahsiyettir. Medrese ilimleri ve ledünnî ilimlerle donanmış biri olarak öne çıkar. Galata Mevlevîhânesi'nde uzun yıllar postnişinlik yapan Ankaravî, hayatının büyük kısmını, *Mesnevî*'nin anlam dünyasını açmak için külliyyat oluşturma gayretleriyle geçirir. Bu amaçla kaleme aldığı en hacimli eseri olan *Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Ma'ârif*'in yazılma serüveni de yukarıda ifade edilen düşüncelere paralel bir seyir izler. Şerhin ilk cildinin *mukaddimesinde* ve altıncı cildinin *tetimmesinde* bu konuyla ilgili geniş bilgiler mevcuttur.

Dost meclislerinde Hazret-i Pîr'in kelâmlarını ilmî ve dinî açıdan yorumlayan Şeyh'e arkadaşları, bu sözleri bakileştirmek için yazması konusunda ısrarcı olurlar. *Mesnevî*'nin tamamına yazılamıyorsa, bari ilk 18 beyte bir şerh yazmasını rica ederler. Şeyh de yazmakta olduğu risalelerini bitirdikten sonra şerhe başlayacağını belirtir. Söz konusu risaleler bittikten sonra, dostlarının hatırlatmasıyla önce ilk 18 beyti şerh ettiği risalesine *Fâtihü'l-Ebyât* adını verir. Ayrıca *Mesnevî*'de geçen ayet, hadis ve Arapça metinleri tercüme ve şerh edip *Câmiu'l-Âyât* adıyla kitaplaştırdığı ikinci eserini *Fâtihü'l-Ebyât* ile birleştirir. 18 beyit şerhi, şüyû bulup beğenildikten sonra *Mesnevî*'yi şerh etmeye kaldığı yerden devam eder.⁹

Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Ma'ârif'in yazım sürecinden önce *manevi istimdat* âmili devreye girmektedir. *Fusûsu'l-Hikem*'in yazımında Hz. Peygamber'in ruhaniyeti İbn Arabî'ye yardımcı olup misâl âleminde kendisine nasıl ilim vermiş-

→

vahdetde fârig u âsûde-hâl ve künc-i halvetde mesrûr u müreffehü'l-bâl oturup ahvâl-i âlemi fikr eyleriken nâ-gâh hâtır-ı fâtıra hutûr eyledi ki Hazret-i Mevlânânun Mesnevî-i Şerfi ki ahkâm-ı şer'at ve esrâr-ı tarikat ve envâr-ı hakikatla pür bir kitâb-ı müstetâbdur lisân-ı Türkile şerh ü beyân ve esrâr u müşkilâtı rûşen ü ayân kılınup dîbâce-i dil-firîbi ahkâm-ı şer'-i şerifi icrâ idüp tarikat u hakikatün esrâr u gavâmızına muttali' sâhib-i ekâlîm-i şark u garb zillü'llâhi fi'l-aradîn sa'âdetlü ve mürüvvetlü pâd-şâh-ı âlem-penâh hazretlerinün nâm-ı şerifile mu'anven ve vâsf-ı latifle müzeyyen olması ziyâde hûb u mergûb görünür" Şem'i, *Şerh-i Mesnevî*, Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi No: 6401, 1b-2a.

⁹ "...bu fakîr ü hakîr-i kesîrî't-taksîr ol vaktde ki Hazret-i Pîrün kelâm-ı münîrin ibtidâ'en nakl u takrîr itmege şurû' eyledükde ba'z-ı yârân efâzu'l-lâhu aleyhim sicâlül'irfân ol tahkîk ü beyânı istihsân idüp istid'â eylediler ki ol dürer-i me'ânî vü ma'ârif ve gurer-i esrâr-ı letâyif silk-i tahrîre dizile ve andan bir kitâb-ı müstetâb düzile egerçi cümle-i ebyâta şerh yazılmazsa bârî ibtidâda vâkı' olan on sekiz ebyâta yazıla bu fakîrün ol hinde Tarikat-nâmenün tasnîfine iştigâlüm olduğundan bunlara didüm ki in-şâ'allâh ba'd-ı tekml-i Minhâcü's-Sâlikîn bu zikr olınan tahkîk ü takrîri ma'a-ziyâde tahrîr ü tastîr eyleyem ve ba'z-ı ebyât-ı müşekkele ve kelimât-ı mufassala dahı câ-be-câ bulup bu ebyât-ı semânî vü aşere zamm kılup anlara dahı şerh söyleyem pes ol kitâb-ı müstetâb tamâm oldukda yârân-ı safâ el-kerimü izâ ahede vefâ mefhûmın edâ eylediler ve mâ-mezâda olan va'denün zuhûrın istid'â kıldılar bu fakîr dahı ve *emme's-sâ'ile felâ-tenher* fehvâsinca anları bu behreden nehy itmeyüp ibtidâ-yı Mesnevîde vâkı' olan hijdeh ebyâtun ve dahı ba'z-ı müşkil olan kelimâtun şerhine şurû' eyledüm ve bu kitâba Fâtihü'l-Ebyât diyü nâm söyledüm ba'dehu dîbâce-i Arabiyyeyi ibârât-ı Türkiyye üzre şerh eyleyüp ve mukaddem olan Arabî şerhümüzde yazılmayan ve sımt-ı tahrîre dizilmeyen dürer-i ma'ârifî ve gurer-i letâyifi bunda îrâd kıldum tâ nef'i kesîr ve ahzı tâlibine yesîr ola (...) Hazret-i Mesnevî'nün Arabî olan ebyâtını ve âyât-ı kerîme vü ehâdis-i nebeviyye mutazammın olan kelimâtını câmi'a vü şâmîle olan ve beyne'l-fukarâ Câmi'ü'l-âyât nâmiyla şöhet bulan kitâbumuzda olanı bu Fâtihü'l-Ebyât-nâm kitâbumuza zamm idüp ikisinün mâ-beynini cem' eyledüm" Ankaravî, *Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, No: 1260, 1b-2a.

se, Ankaravî'ye de Hazret-i Pîr'in ruhaniyeti müşevvik olmuştur. Eserin yazımına başlamadan önce, Mevlânâ'nın derunî ifadelerine münasip bir şerh yazamama endişesi taşıyan şârih, ona uygun ifade kudretine malik olamadığını düşünmektedir. Dostlarının uzun zamandan beri ricacı olmalarına rağmen, Şeyh imtina eder. Sonunda, *halkın dilleri Hakk'ın kalemleridir* diyerek Mevlânâ'nın *ruh-ı şerifleri ve kalb-i latifleri* tarafına tam bir teveccühle kalben yönelip yardım diler. Bu istimdattan sonra kalbine, Süheyl yıldızından yansıyan parıltılar gibi yüce nurlar gelir. Manevi cihetten gelen ilhamlar vesilesiyle, kalbinde ve dilinde *nutk-ı acâib ve tabirât-ı garâib* coşmaya başlar. Mevlânâ'nın ruhaniyeti tarafından gelen nurlar vasıtasıyla manevi feyizler ve ilmî açılımlar gönlüne yansıyarak coşkun bir şekilde dil mecrasına akar. Dile gelen bu âb-ı hayat gibi ifadeleri şârih söyler ve Derviş Ganem yazmaya başlar.¹⁰

Bursevî'nin *Râhu'l-Mesnevî*'sinin temelinde de dost ricası ve Mevlânâ'nın ruhaniyeti vardır. Dostlarından biri, *Mesnevî*'nin daha iyi anlaşılması için bir eser yazmasını talep eder. Bu talep üzerine şârih, *Mesnevî*'den tefeül ettikten sonra gece rüyasında, eline ciltli bir kitabın verildiğini görür. Bu kitabın *Mesnevî* olduğuna kanaat getiren Bursevî, önce ilk 35 beyti şerh eder. Şerh ettiği kısmın yeterli olacağını düşündüğü sıralarda sırlı bir rüya daha görür ve şerhe devam etmesi için manevî bir ihtar alır. 748. beytin şerhine geldiğinde ise, bu kadarının kâfi olduğuna dair manevi bir ihtar vesilesiyle şerhine nihayet verir.

Bursevî, *Mesnevî*'ye şerh yazılmasına ihtiyaç olmadığını söylemesine rağmen, bu eserini yeni başlayanlar için kaleme aldığını özellikle belirtir. Ömrünün son zamanlarında öğrencilere ilmî yönden faydalı olma isteği de şerhin ortaya çıkmasına bir başka vesiledir. Bursevî, *Mesnevî*'yi şerh etmek için aklî ilimlerin yeterli olmadığını savunarak ilham ve sezgiyle beraber ledünnî ilimlere sahip olmayı, mükemmel bir şerh için ön şart sayar.¹¹ Güleç, bu düşüncelerden yola çıkarak Bursevî'nin şerhini seleflerine, özellikle İsmail Ankaravî'ye tepki maksadıyla yazdığını ileri sürer. Söz konusu söylemlerden yola çıkarak, şerhin tepki amaçlı yazıldığı makul karşılanabilir; ancak dost teşviki ve rüya etkeni göz önüne alındığında Bursevî'nin de Ankaravî gibi, geleneksel bir feyizle şerhe niyetlendiği görülmür. Yine Ankaravî gibi, İbn Arabî'yi arka plânda zikredip *Fusûsu'l-Hikem-i Sâni* adını verdiği şerhini, büyük mütefekkiye dayandırması, her iki şârihin de beslendikleri ilmî kaynağın ortaklığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca yazımda başlangıç aşaması, şerhler arasındaki benzerlik ilişkisinin bir başka unsurudur. Ankaravî, ilk 18 beyti şerh edip ara verir ve daha sonra Mevlânâ'nın ruha-

¹⁰ Ceyhan, *age*, s. 290-291.

¹¹ "Muhakkak ki o şârih Mevlevî de olsa ve tam manasıyla *Mesnevî*'yi şerh etmek isteyen herkes doğru yoldan şaşırır (gücü yetmez). Kendi içinde nizamını bozan nice nâzımlar vardır (...) Kişinin olgunluğu nakil çokluğunda veya aklının kuvvetinde değildir. Aksine maksada ulaşmadır. Bu, herşeyi bilen en iyi bilen Allah'ın ilhamına ve taklitle elde edilemeyen zevkî ilimlere bağlıdır." Güleç, *age*, s. 90; ayrıca s. 26-27.

niyetinden aldığı manevi istimdatla kaldığı yerden devam eder. Bursevî de manevi ihtarla ilk 35 beyti şerh ettikten sonra bırakmayı düşünür; ancak rüya etkeniyle şerhe kaldığı yerden devam eder. Bu hususlar, Bursevî'nin, -adını anmamakla beraber- eleştirdiği Ankaravî'den etkilendiğini, en azından ona muadil bir şârih olma iddiası taşıdığını sezdirmektedir.

3. ŞERHE BAŞLARKEN

Klâsik eserlerimizin kronolojik izleğini çıkarmak ve teorik altyapısını çözümllemek için mukaddime bölümleri son derece önemlidir. Mukaddimelerde müellif genellikle; besmele, hamdele ve salveleden sonra eserin yazılmasına vesile olan hususları sıralar. Eserini kime ithâfen kaleme aldığını belirtip kimi zaman yararlandığı şifâhî ve kitabî kaynakları, istifadesini arttırmak için okuyucunun bilgisine sunar. Bu kısımları, günümüz eserlerindeki teşekkür ve kaynakça bölümlerinin ilk biçimleri olarak düşünmek mümkündür.

Şem'î şerhinin mukaddimesi; besmele, tevhid, münâcât, na't, Hz. Peygamber ailesine ve ashabına övgü ile başlar. Dil Türkçe olmakla beraber bölüm başlıkları Farsçadır.¹² Daha sonra eserin yazılma sebebi ve şerhin yazılmasına vesile olan padişah III. Murad ve Silahdar Hasan Ağa'ya övgü, teşekkür ve dua bölümleri gelir. Şem'î, mukaddime kısmında, şerhinde yararlandığı kaynakları belirtmez ancak eserin çeşitli yerlerinde ilgili kaynaklara atıfta bulunur. Methiye ve dua bölümünden sonra şârih, *İbtidâi Kitâbü'l-Mesnevî* başlığıyla *Mesnevî* mukaddimesinin şerhine başlar.

Şem'î, dayanaklarını özellikle belirtmemekle beraber, mukaddime kısmının şerhinde *Kitâbü'l-Misbâh*, *Nefehâtü'l-Üns*, *Hümâyûn-nâme* gibi bazı eserlere atıfta bulunur. Ayrıca bu kısımda 21 ayet, 1 hadis-i kudsi, 1 menkıbe, 3 Türkçe manzume, 1'i Hâfız-ı Şîrâzî'ye, 1'i de Mevlânâ'ya ait 7 Farsça ve 2 Arapça manzume kullanır. Sadece 8 varaklık mukaddime kısmına ait olan bu döküm, şârihin ilmî ve edebî alt yapısını göstermesi açısından önemlidir.

Tercüme tarzı şerh yazdığı ifade edilen Şem'î'nin, bu ilmî rusûhiyeti, söz konusu tarzı bilinçli olarak tercih ettiği izlenimini vermektedir. Nitekim mukaddimedeki "...lisân-ı Türkile şerh ü beyân ve esrâr u müşkilâtı rûşen ü ayân kılınup... (1b)" ve "...esrâr-ı Yezdânî ve envâr-ı Sübhânî birle memlû olan kitâb-ı pür-fütûhun lisân-ı Türkile şerh ü zuhûrî... (2b)" ifadelerindeki Türkçe vurgusu ve müşkülleri çözme niyeti, bu savı destekleyici unsurlardır.

İsmail Ankaravî'nin şerh mukaddimesi, besmele, tevhid, Hz. Peygambere salâvat, âl ve ashabına övgü içeren Arapça cümlelerle başlar¹³ ve eserin yazılma

¹² Bu hususa şu başlıklar örnek olarak verilebilir: "Der-na't-ı şerif-i Server-i kâ'inât aleyhi efzalu's-salavât; Der-vasf-ı evlâd u ashâb-ı güzînest". Şem'î, *age*, 1b.

¹³ "B'ismi men-evcede'l-eshyâ'e min ademi ve ademihî bi-ma'ni'l-kâfi ve'n-nûn fece'alnâ mesneviyyen sûriyyen kânet ev ma'neviyyen mâ-kâne ve mâ-yekûnü kemâ ahbara sübhânehu ve te'âlâ fi-kitâbi'l-meknûn..." (1b)

serüveni tafsilatlı bir şekilde anlatılır. Bu kısmı, şerhi okuyan ve hüsn-i hatla yazılmış bir nüshasını isteyen padişah IV. Murad(d.1612-öl.1640)'a yazılan mülemmal bir methiye bölümü yer alır. Ankaravî akabinde, şerhe neden *Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Maârif* ismini verdiğiine değindikten sonra¹⁴ yararlandığı kaynakları sıralar.

Ankaravî'nin mukaddimesi, atıf ve dayanaklarının çokluğu yönüyle sefinden ayrılır. Şârih, mukaddime, şerh süresince hangi kaynaklardan yararlandığını, bir ilim adamı titizliğiyle konularına göre taksim ederek sıralar. Buna göre tefâsire dair 10, ehâdise dair 10 -mukaddime söz etmediği halde metin içerisinde kullandığı 3 eserin ilavesiyle-, tasavvufa dair 1'i divan 7, kelâma dair 2, hikmette dair 1, şer'î ilimlere dair 3, fıkha dair 2 ve ilm-i lügate dair 2 eseri kaynak olarak kullanmıştır. Şârih, kaynak dökümünden sonra, bu şerhi okuyanların dualarını isteyerek *kâle sultânü'l-ârifin ve bürhânü'l-vâsılın...* cümlesiyle *Mesnevî* mukaddimesinin şerhine geçer.

Ankaravî'nin, özellikle şerhin mukaddime kısmında, uzun cümlelerden müteşekkil ağır bir dili vardır. Arapça ve Farsça bilgisi mükemmel olan Ankaravî, şerhinde Türkçe ile beraber bu iki dili de rahatça kullandığı için şerh sırasında Arapça veya Farsça ifadeleri sıklıkla serd eder. Mukaddime kısmının şerhinde 1'i Mevlânâ'ya ait 7 Farsça, 1'i Cinânî'ye 1'i de İbnü'l-Fâriz'e ait 6 Arapça manzume vardır. Bunun dışında şârih; Sühreverdî, Gazâlî, Ebu Hanîfe, İbn Arabî ve Hz. Ali gibi şahsiyetlerin sözlerini, fikirlerine dayanak olarak getirir. Yukarıdaki dökümde de görüldüğü gibi Ankaravî'nin şerhe kaynak olarak dinî ve ilmi eserlere sürekli müracaat eder. Öyle ki sadece mukaddime şerhinde 29 ayet ve 21 hadis kullanmıştır.

Bursevî, eserine Arapça bir mukaddime ile başlar. Mukaddime; besmele, hamdele, salvele, Hz. Peygamber'in âl ve ashabına övgüden sonra, şârihin muvafak olmayı talep ettiği bir duanın ardından *Mesnevî* şerhi yazabilmek için şârihte bulunması gereken ilim ve sıfatlara değinerek şerhin yazılış hikâyesini aktarır. Başarılı olmak için Allah'tan yardım dileyip Mevlânâ'nın ruhaniyetine sığınarak şerhe başlar.

4. İLK 18 BEYİT ŞERHLERİNDE USÛL

Sevenlerine İlahî-nâme ve Mantıku't-Tayr tarzında bir yadigâr bırakmasını talep eden Hüsameddin Çelebi'ye, Mevlânâ'nın bizzat kaleme alıp verdiği ilk 18 beyit, ilgilileri için kutsi bir önem arz eder. Muhtelif zamanlarda bu beyitlerin şerh ve tercüme yapılmıştır. Örneğin Ankaravî, şerhe başlamadan önce sadece ilk 18 beytin şerhini içeren Fâtihü'l-Ebyât risalesini kaleme almıştır. *Magz-ı Mes-*

¹⁴ "...bu kitâb-ı müstetâba Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Maârif demekle ta'bîr olundu ve tesmiye kılındı şu cihetden ki kütüb-i mu'tebereden bunda ma'ârif-i celîle ve letâyif-i kesîre cem' olmuşdur..." Ankaravî, age, 2a.

nevî sayılan bu 18 beyitte, neyistândan koparılan neyin sembolik hikâyesi anlatılır.¹⁵

Klâsik metinlerin şerhinde; muhatabın seviyesi, şârihin konumu ve amacı, metnin biçimi (manzum/mensur oluşu) ve muhtevası önemlidir. Şerhlerde umumiyetle önce şerh edilecek metin verilir, sonra muhatabın metni anlamasını sağlamak için metinde yer alan bazı kavramların anlam ve gramer yapısı açıklanır. Kelime/kavram aşamasından sonra ifade ve anlam dünyası açıklanmaya çalışılır. Metin bağlamı olmak kaydıyla, şârihin yorumları şerhin en önemli kısmıdır. Şârih ileri sürdüğü düşüncelerine çeşitli kaynaklardan örnekler getirir ve dayanaklar bulmaya çalışır. Kimi zaman muhatabın yanlış anlamasını engellemek amacıyla, metinden ne anlaşılması gerektiğini bizzat ifade eder.

Söz konusu çerçevede Şem’î, Ankaravî ve Bursevî’nin ilk 18 beyti şerh etme usullerine bakmak yararlı olacaktır. Şerhe konu edilen *Mesnevî*, orta seviyedeki muhatabın anlamakta zorlanacağı büyük hacimli Farsça manzum bir metindir. Şerhlerin şekillenmesini şârihlerin amacı belirlediği için Şem’î, Farsça olan bu değerli metnin anlam dünyasını *Türkî ibarelerle* açıklamak ve müşküllerini halletmek ister. Bu isteğinin nedeni, metin içerisinde bazen tenkidini yaptığı, Surûrî’nin Farsça olan şerhinin muğlak yönlerini açıklığa kavuşturmak olabilir. *Mesnevî’ye kâmil bir şerh yapılmasına* ihtiyaç duyulduğunu belirten Ankaravî ise, ilk beytin şerhinde *ey gûş konende-i esrâr-ı tarikat ve şinevende-i güftâr-ı hakikat!* ipucuyla belirttiği gibi, daha ziyade ilim erbabına ve tarikat bağlılarına hitap eder. Bursevî’nin muhatabı ise, öğrencileri ve *Mesnevî’ye* yeni başlayanlardır. Şerhler bu niyetler çerçevesinde gelişir.

4.1. Şerh Edilecek Metin

Çalışmamız bağlamında şerh edilecek metin, *Mesnevî*’nin ilk 18 beytidir:

- 1 Bi’şnev ez-ney çün hikâyet mî-koned
Ez-cüdâyîhâ şikâyet mî-koned

“Bu neyi dinle, çünkü (bir şeyler) anlatıyor. Ayrılıklardan şikâyet ediyor.”

- 2 K’ez-neyistân tâ merâ bübrîde end
Ez-nefirem merd ü zen nâlîde end

¹⁵ *Mesnevî*’nin ilk 18 beytiyle ilgili bazı değerlendirmeler için bk. Ateş, (1369) “Âgâz-ı *Mesnevî*, Ma’nâ-yı Hicdeh Beyt”, *Mevlânâ (Ez-Dîdegâh-ı Türkân u İrâniyân)*, s. 159-174; Avşar, *agm*; Ayan, (1986) “On Sekiz Beyte İki Türlü Bakış”, *I. Milli Mevlânâ Kongresi Bildirileri*, s. 325-330; Çelebioğlu, (1998) “Muhtelif Şerhlere Göre *Mesnevî*’nin İlk Beyti ile İlgili Düşünceler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 525-545; Kaplan, (1976) *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, s. 109-116; Koçoğlu, (2007) “Ankaravî İsmail Rusûhî’nin *Mesnevî* Şerhi Mecmû’atü’l-Letâyif ve Matmûretü’l-Maârif’te *Mesnevî*’nin İlk 18 Beytinin Şerh Metodu”, *Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri*, (30 Eylül-01 Ekim 2006), s. 209-222; Tanyıldız, (2007) “Neyin Diliyle Kalemin Simgesel Anlatımı”, *Uluslararası Türk Tasavvuf Kültürü ve Mevlana Sempozyumu*, 29-30 Eylül 2007.

"Beni kamışlıktan kestiklerinden beri, inleyişimden kadın erkek, herkes inler oldu."

3 Sîne hâhem şerha şerha ez-firâk
Tâ be-güyem şerh-i derd-i iştiyâk

"İştiyak derdini şerh edebilmek için, ayrılıklardan parça parça olmuş bir sîne isterim"

4 Her kesî k'û dûr mând ez-asl-ı hîş
Bâz cüyed rûzgâr-ı vasl-ı hîş

"Aslından uzak kalan her kişi, tekrar kendi vuslat zamanını arar."

5 Men be-her cem'iyetî nâlân şodem
Cüft-i bed-hâlân u hoş-hâlân şodem

"Ben her cemiyette inledim durdum. Kötü halliye de iyi halliye de eş oldum."

6 Her kesî ez-zann-ı hod şod yâr-ı men
Ez-derûn-ı men ne-cüst esrâr-ı men

"Her kişi kendince bana dost oldu; ancak hiçbiri derûnumdaki sırlarımı aramadı."

7 Sırr-ı men ez-nâle-i men dûr nîst
Lîk çeşm ü gûşrâ ân nûr nîst

"Benim sırrım, inleyişimden uzak değildir; ancak göz ve kulakta onu kavrayacak nur yoktur."

8 Ten zi-cân ü cân zi-ten mestûr nîst
Lîk kesrâ dîd-i cân destûr nîst

"Ten cânndan, cân da tenden gizli değildir; ancak kimseye cânı görmek için izin yoktur."

9 Âteşest îñ bâng-ı nây ü nîst bâd
Her ki îñ âteş ne-dâred nîst bâd

"Bu neyin sesi hava değil, ateştir. Her kimde bu ateş bulunmuyorsa yok olsun."

10 Âteş-i işkest k'ender ney fütâd
Cûşîş-i işkest k'ender mey fütâd

"Neye düşen aşkın ateşidir. Meye düşen aşkın coşkusudur."

11 Ney harîf-i her ki ez-yârî berîd
Perdehâyeş perdehâ-yı mâ derîd

"Ney yârinden ayrı olan her kişinin yoldaşdır. Onun perdeleri perdelerimizi yırttı."

12 Hemçü ney zehrî vü tiryâkî ki dîd

Hemçü ney dem-sâz ü müştâkî ki dîd

"Ney gibi zehir ve tiryâk olanı kim gördü? Ney gibi dost ve müştâk olanı kim gördü?"

13 Ney hadîs-i râh-ı pür-hûn mî-koned

Kıssahâ-yı ışk-ı Mecnûn mî-koned

"Ney, kanla dolu olan yoldan ve Mecnûn'un aşk kıssalarından söz ediyor."

14 Mahrem-i îh-hûş cüz-bî-hûş nîst

Mer zebânâ müşterî cüz-gûş nîst

"Bu aklın mahremi bîhûştan başkası değildir, zîrâ dile müşteri, kulaktan başkası değildir."

15 Der-gam-ı mâ rûzhâ bî-gâh şod

Rûzhâ bâ-sûzhâ hem-râh şod

"Gamımızda, yangınlarla yoldaş olan günler vakitsiz olup geçti."

16 Rûzhâ ger reft gû rev bâk nîst

Tû be-mân ey ân ki çün tû pâk nîst

"Günler giderse eğer, 'gît, korku yok. Sen kal ey ki senin gibi pak yoktur' de."

17 Her ki cüz mâhî zi-âbeş sîr şod

Her ki bî-rûzîst rûzeş dîr şod

"Balıktan gayrı olan her kişi suya kandı. Rıziksız olan her kişinin de günü uzadı."

18 Der-neyâbed hâl-i puhte hiç hâm

Pes sühan kûtâh bâyed ve's-selâm

"Pişmişin hâlini hiç anlamaz ham. Artık sözü kısa kesmeli vesselam."

İlk beyittte ney'e eklenen ön ek "îh-ney=bu neyi" "ez-ney=neyden" şeklinde farklılık gösterebilmektedir. Şem'î ve Bursevî'nin esas alınan nüshalarında "ez-ney=neyden" biçimindedir. Ankaravî'de ise şerhin müsvedde olan müellif hattı nüshasında¹⁶ ve ikmal edilen şerh olduğunu düşündüğümüz nüshada¹⁷ "ez-

¹⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Bölümü, no: 1269, 19a.

ney=neyden" şeklinde iken son dönem baskılarında "*în-ney=bu neyi*" biçimindedir.¹⁸ Beyitteki *hikâyet*, *şikâyet* ifadeleri de takdim tehirlerle yer değiştirebilmektedir. Şem'î *hikâyet* kelimesini öncelerken Bursevî takdim tehir yaparak *şikâyet* kelimesini önceler. Ankaravî'nin müellif hattı olan nüshasında *hikâyet* takdim edilip beytin tercümesi verilmeden şerhe başlanmışken, ikmal edilen nüshada, *şikâyet* ibaresi öncelenip beytin tercümesi verildikten sonra şerh edilir.¹⁹ İlk beyitteki bu farklı söylemlerden başka metinde önemli bir değişiklik yoktur.²⁰ Sadece 3. beyitte Bursevî, ***Ez-nefirem merd ü zen nâlîde end*** cümlesindeki *ez-nefirem=inlememden* ibaresinin başına *ve* bağlacını da getirerek ifadeyi *v'ez-nefirem=ve inlememden* biçiminde kabul eder.

Şem'î, metne besmele ve ilk mısra ile başlar. 18 beyit boyunca her mısrayı müstakil olarak alıp tercüme eder. 12. beyte kadar, her iki mısraı tercüme ettikten sonra beyti şerh eder:

"K'ez-neyistân tâ merâ bübrîde end

ki neysitândan böyle diyü tâ ki beni kat' eylemişlerdür

Ez-nefirem merd ü zen nâlîde end

benüm nefrüm ve figânumdan merd ü zen nâle eylemişlerdür neysitândan murâd..." (8b)

Diğer beyitlerde ise tercümesini verdiği her mısraı müstakil olarak şerh eder:

"Ney hadîs-i râh-ı pür-hûn mî-koned

ney hûnla pür olmuş yolun sözünü eyler ya'nî hevlnâk ü hatarnâk kıssalar söyler ki murâd müşkilât-ı tarîkat ve esrâr-ı hakîkâtdur ki bunların husûlî ziyâde emr-i asîrdür

Kıssahâ-yı ışk-ı Mecnûn mî-koned

Mecnûn ışkınun kıssaların eyler murâd cezbe-i İlâhiyye ile meczûb u mecnûn olan uşşâkun ışkı kıssaların söyler ve onların ahvâl-i acîbesini beyân eyler dimekdür..." (9b)

Ankaravî, metni beyit esasına dayalı olarak tercüme ve şerh eder:

Sîne hâhem şerha şerha ez-firâk

Tâ be-güyem şerh-i derd-i iştiyâk

→

¹⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Bölümü, no: 1260, 12a.

¹⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Bölümü, no: 159, 13.

¹⁹ "Bi'snev ez-ney çün hikâyet mî-koned/ Ez-cüdâyihâ şikâyet mî-koned ey gûş konende-i esrâr-ı tarîkat ve şinevende-i güftâr-ı hakîkat..." 1269, 19a; "Bi'snev ez-ney çün şikâyet mî-koned/ Ez-cüdâyihâ hikâyet mî-koned işit bu ney şikâyet ider şikâyet degül belki cüdâlukdan olan ser-güzeştin hikâyet ider ey gûş konende-i esrâr-ı tarîkat ve şinevende-i güftâr-ı hakîkat..." 1260, 12a.

²⁰ Bu konuyla ilgili tartışmalar için bk. Çelebioğlu, *agm*, s. 525-530.

firâkdan şerha şerha olmuş bir sîne isterem tâ ana derd-i iştiyâkun şerhini söyleyem pes... (15b)

Bursevî şerhinin Arapça mukaddimesinden sonra, *Mesnevî* mukaddimesini atlayıp ilk beyitten başlar. Her beyti müstakil olarak alıp tercüme/şerh ederken sadece 15. Ve 16. beyitleri birlikte ele alır:

k'ez-neyistân tâ-merâ bü'bride end

v'ez-nefirem merd ü zen nâlîde end

ki beni kamışlıktan kestiklerinden beri benim feryâd u figânımdan er ve avret inlemişler ve âvâz-ı hazînim te'sîrinden ıstırâba düşmüşlerdir neyistândan murâd... (s. 192)

4.2.Tercüme Yöntemleri

Şârihlerin beyitleri ele alış biçimleri farklılık arz eder. Beyitler birkaç farklı yöntemle tercüme edilir. Mısra tercümesinde, metnin mısraları müstakil olarak ele alınıp çevrilir. Metne uygun tercümede, metindeki bağlam dikkate alınıp bazen kelimelerin yan anlamları da çeviriye dâhil edilir. Yorumlu tercüme biçiminde ise metne şârihin fikirleri de eklenerek metin, geniş bir anlam çerçevesinde tercüme edilir.²¹

Şem'î'nin 18 beyit çevirileri genelde mısra tercümeleridir. Beytin her mısraını müstakil olarak verdikten sonra birebir tercüme eder:

"Ten zi-cân u cân zi-ten mestûr nîst

ten cândan ve cân tenden mestûr degüldür

Lîk kesrâ did cân destûr nîst

lîkin cânı görmege kimseye icâzet yokdur " (9a)

"Rûzhâ ger reft gû rev bâk nîst

rûzlar eger gîtdi ise di gitsün bâk ü gam degüldür

Tâ bemân iy ân ki çün tâ pâk nîst

sen kal iy şol kimse ki sencileyin pâk yokdur... " (10a)

Şem'î bazen metin tercümesinden sonra anlamı daha da belirginleştirmek amacıyla bazı ön kalıplar kullanarak tercümeyi genişletir:

"Cûşîş-i işkest k'ender mey fütâd

ışkun cûşîş ü hurûşidur ki meye düşdi ya'nî anda vâkı' oldı ki andan bu kadar keyfîyyet ü tarab peydâ vü hüveydâ oldı " (9a)

"Mer zebânâ müşterî cüz gûş nîst

zîrâ zebân müşterî gûşdan gayrı degüldür bu hem vechdür zîrâ zebâna gûşdan gayrı müşterî yokdur zîrâ kelimâti sem'den gayrı bir uzv hiss ü idrâk eylemez" (9b)

²¹ Avşar, *agm*, s. 64-65; Koçoğlu 2007a, s. 212.

“Der neyâbed hâl-i puhte hîç hâm

hâm olan kimse puhtenün hâlini hîç bilmez hîç hâm puhtenün hâlini bilmez mâ-beynlerinde cinsiyyet olmaduğün... ” (10b)

Bazen de tercümeden sonra yine birtakım kalıp ifadelerle mısraın nasıl anlaşılması gerektiğini belirtir:

“Rûzhâ bâ-sûzhâ hem-râh şod

*bu sebebden günler elem ü sûzlara hem-râh oldu **hâsıl-ı ma'nâ** bir mürşid-i kâmile irâdet getirüp riyâzet ü mücâhedeye cân u dilden sa'y u kûşîş idüp cenâb-ı Kudsile âşnâlık tahsîl itmedin ömr-i azîz güzer itdüğüçün şimdi eyyâmumuz sûz u harâret ve derd ü hasretile güzer eyler dimekdür” (10a)*

“Perdehâyeş perdehâ-yı mâ derîd

*anun perdeleri bizüm perdelerümüzi yırttı **ya'nî** merâtib ü makâmât hasebince olan kelimâtı bizüm nefsanî vü zulmânî perdelerümüzi irşâd ve riyâzet ü mücâhede sebebi ile izâle idüp kendüsiyle hem meşreb-i kulûb-ı rûh-ı kudsiyye tabakasına vâsıl eyledi **bu hem ma'nî-i rûşendür** anun perdeleri ya'nî perdelerinde olan sûz u hâlât bizüm perdelerümüzi yırttı ya'nî bizi bî-sabr u ârâm eyledi ki bi'z-zarûrî tâlib-i ışk olduk ” (9b)*

“Pes sühan kûtâh bâyed ve's-selâm

pes söz kısa gerek v'es-selâm zîrâ muhâtab-ı kelâm mütekellimün me'ânîsini kasr eylemese mütekellime sükût evlâdur v'es-selâm” (10b)

Ankaravî, mısra tercümesinden ziyade beyit esasına dayalı olarak çeviri yapar. Şerhin müellif hattı olan ilk nüshasında bazı beyitlerin tercümesi verilmezken, ikmal edilmiş nüshada bu kısımların tamamlandığı görülür. Şârih bazen beyit çevirisini metin kısmından hemen sonra vermek suretiyle şerhe başlar:

“İşit bu ney şikâyet ider şikâyet degül belki cüdâlukdan olan ser-güzeştin hikâyet ider. ” (12a)

“firâkdan şerha şerha olmuş bir sîne isterem tâ ana derd-i iştiyâkun şerhini söyleyem ” (15b)

“ney her ol kimsenün harîfidür ki bir yârdan kesildi anun perdeleri bizüm perdelerimizi yırttı ” (20a)

Bazen tercümeyle başlamadan önce, beyitte anlatılmak istenen ana fikri belirtip tercümeyle geçer:

“bu beyt-i şerîf evvelki beyte temsîl tarîkıyla ten ü cânı dahı ta'rîfdür ya'nî ” (18b)

“bu beyt evliyânun derûnında ve kelâmında olan âteş ne âteşdür anı beyân eyler...” (19a)

9. beytin metin kısmından hemen sonra ise şu ifadeleri kullanır:

"ney gibi derûnı mâ-sivâdan hâlî ve nefehât-ı ilâhiyye ile mâlî olan mürşid-i âlî kendü güftâr-ı pür-envârı hakkında alâ-tarîki'l-isti'âreti bu kelâmı tâlî olup buyururlar ki..."(18b)

Ankaravî bazen, beyit tercümesine geçmeden önce tercüme ve şerhin hangi mecrada devam edeceğine dair ön bilgiler verir:

Örneğin, 4. beytin tercüme ve şerhine geçmeden önce şu ön bilgiyi verir:

"bu beyt-i şerîf bir temhîd mukaddemeye muhtâcdur ki ol mukaddeme için bir nisbet-i hâss vardır..." (16a)

6. beytin tercümesinden önce ise şu ifadeleri kullanır:

*"ya'nî ney gibi nefehât-ı Hakla pür olan ve nagamât-ı ilâhiyye ile elhân kılan **mürşid bunı takrîr eyler ve bu sözi söyler ki** egerçi ben esrâr-ı hakîkiyyeyi her bir mertebede söyledüm ve bed-hâlân u hoş-hâlân ile sohbet eyledüm ve lîkin bunlardan her birisi kendü zannından bana yâr olup benim derûnumda olan esrârımı bilmedi ve maksûdun bi'z-zât nedür bilmedi..." (17a)*

Ankaravî'yi diğer şârihlerden ayıran bir özellik de tercüme vermeden önce beyitler arasında anlam bağı kurmaktır. Örneğin, 5. beyte geldiğinde önceki beyitlerde ifade edilen konuları söz konusu ederek tercüme başlar:

*"bu beyte gelinceye dek mebd'e ü me'âddun ve seyr-i urûcî vü nüzûlînün **esrâr u ahvâlini beyân eylediler** bu beytde mürşid olanların nîk ü bed ile mâlî olan mürşid-i âlî-rütbet ve vâlî-i vilâyet dir ki ben merâtib-i sülûkda her bir mertebede esrâr-ı neyistân-ı hakîkiden gûyân oldum ve işk-ı ehadiyyetle nâle kıldum ve her bir mertebenün ahâlîsinden nîk ü bed ile cüft oldum ve sohbet kıldum yine her kes bana kendü zannından yâr oldı zîrâ **mâ-ba'dından olan beyt bu beyte haberdür**" (16b)*

Söz konusu ifadelerinden de anlaşıldığı gibi şârih, beyitler arasında anlam bağı kurmakta önceki beyitlerle olan münasebetini belirttiği 5. beytin tercümesinden sonra, izleyen beyte de bağlayabilmektedir:

"bu beyt-i şerîf ke-enne su'âl-i mukaddere cevâbdur ve bunda nâleden murâd güftâr-ı bâ-savâbdur ke-enne su'âl lâzım geldi ki bunların derûnlarında olan esrârı bir nice cüst ü cû idelüm ve kalbinde olan ma'ârif-i hakîkiyyeyi bir nice fehm idelüm cevâb virürler ki derûn-ı ney gibi mâ-sivâdan hâlî olan veliyy-i kâmil bu kelâmı tâlî olur ki benim sırrum benim kelâmumdan dûr degüldür." (17b)

Beyitlerdeki bu siyak sibaka riayet, sadece beytin başlangıcına münhasır değildir. Şârih, bir beytin şerhini tamamladıktan sonra, anlam ilgisi kurarak diğer beyte geçer. Örneğin, 14. beytin şerhini bitirirken, diğerine zemin hazırlamak için bağlantıyı şu ifadelerle sağlar:

"pes Hazret-i Mevlânâ bu hûşa mahrem olan akl-ı cüz'îden bî-hûş kalan kimseler ne idüğün **beyân eyledükden sonra** günleri akl-ı ma'âş gamında zâyi' olan kimselerün hâlini alâ-kâ'ideti üslâbü'l-hakîm takrîr idüp buyururlar Der-gam-ı mâ rûzhâ bî-gâh şod..." (21b)

Şârih 3. beytin şerhini bitirir ve bir ara cümleyle hem öncesi hem de sonrasıyla ilişkilendirerek meramını ifade eder:

"**evvelki beyt** mertebe-i a'yândan mertebe-i insâna olan seyr-i nüzûliyi beyândur ve **bu beyt** mertebe-i insânîde olan âleme müştâk olan ve tahsîl-i isti'dâd kılan ve bunların bu mertebede irşâd iden kimselerün hâlini mübeyyindir ve **bunun akabinde gelen beyt** mertebe-i insândan yine neyistân-ı a'yâna olan seyr-i urûcî beyânındadır nitekim buyururlar her kesî k'û dâr mând ez-asl-ı hûş..." (16a)

Ankaravî'de mısra tercümesine de rastlanır. Bazen beytin bütünü tercüme etmek yerine, şerh içerisinde ara cümlelerle mısraları çevirir. Örneğin 7. beyitte çeviri, mısra esaslıdır. Metin içerisinde ilk mısraın tercümesi verildikten sonra şerhe devam edilir ve uygun olan diğer bir yerde öteki mısraın tercümesi, dolaylı olarak söylenir:

"...derûnı ney gibi mâ-sivâdan hâlî olan veliyy-i kâmil bu kelâmı tâlî olur ki benüm sırrum benüm kelâmumdan dâr degüldür zîrâ kelâm (...) lîkin halkun çeşm ü gûşında nûr-ı ma'rîfet var mîdur ki anların envârına muttali olalar ammâ..." (17b)

Bursevî'nin tercüme yöntemi de duruma göre farklılık arz eder. Kimi yerde mısra tercümesiyle yetinen şârih, kimi zaman beyti tercüme etmeden şerhe başlar. Metne uygun tercüme yaptığı gibi bazen de tercümelerin yorumuna başvurur. Örneğin 2. beytin çevirisi, metnin bağlamına uygundur:

"ki beni kamışlıktan kestiklerinden beri benim feryâd u figânımdn er ve avret inlemişler ve âvâz-ı hazînim te'sirinden ıstırâba düşmüşlerdir." (s. 102)

Bazen beytin çevirisinden önce ön bilgiler de verilir. 3. beytin şerh ve tercümesine geçmeden önce şu ifadeyi kullanır:

"bu beyt neyin makûlâtındandır..." (s. 109)

"bu beyt dahi makûlât-ı neydendir ve cümle-i mu'terizeden olmak baîd değildir." (s. 111)

"mısra-ı sâni evveli beyândır..." (s. 113)

Şârih beyitleri tercüme ederken yorumunu eklemeyi de tercih eder. Metin merkezli hareket ettiği için, geniş ve yorumlu bir ifade tarzıyla çeviri yapar:

"Ma'nâyı beyt budur ki, zahm-ı firâk ve âlâm-ı hicrândan pâre pâre ve delik delik olmuş ve hevâ-yı aşk u şevkle dolmuş bir sîne ve bir dil dilerim ki, derd-i iştiyâkın şerhini ona söyleyem ve hasb-ı hâlimi ana ifâde eyleyem." (s. 110)

"ya'nî nâlân olduğum cemiyetlerde mevcûd olan ecnâs-ı muhtelif ve esnâf-ı mütenevviadan her bir kes kendi zann-ı fâsıdı ve kıyâs-ı kâsıdı yüzünden bana yâr oldu. Yanî kimi benim feryâdımı mecâza haml edip şehvet ü hevâ ile bana kulak tutdu ve kimi dahi benim hâlîmi mücerred zâhirde olan sıyt u sedâyâ kıyâs edip kimse benim derûnumdan esrârımı taleb ve savtımdan sırrıma ve sûret-i hâlîmden hakikatime intikâl etmedi..." (s. 114)

Bursevî de Ankaravî gibi, beyitler arasında anlam bağı kurar; ancak bu hususta selefine göre oldukça zayıftır. Mesela 5. beyti tercüme ettikten sonra şu ifadeyi kullanır:

"ve bu beyt mâ-ba'dine merhûndur." (s. 113)

Şârih bazen, metni mısra tercümesiyle verir. Örneğin, 14. ve 17. beyitlerde ilk mısrayı çevirip şerh ettikten sonra ikinci mısraya geçer:

"Ma'nâ-yı mısra-ı evvel budur ki bu akl-ı meâd u küllînin mahremi bî-hûşdan gayrı değildir." (s. 132)

"Ma'nâ-yı mısra-ı sâni budur ki; zebâna ve ondan sâdır olan kelâm-ı mergûbe gûş-ı râgıbdan gayrı müşteri olmadığı gibi..." (s. 133)

"Ma'nâ-yı mısra-ı evvel budur ki, her kim ki mâhîden gayrıdır, ya'nî hâkîdir, âbdan tok oldu ve birkaç cur'a ile kanıp aza kanâ'at geldi." (s. 136)

"ve ma'nâ-yı mısra-ı sâni budur ki, her kim ki bî-rızkdır, onun günü geç oldu." (s. 137)

Bursevî, 15. ve 16. beyitlerin şerhini beraber yaptığı gibi tercümelerini de beraber yapar. Sadece iki beyte has olan bu biçime diğer şârihlerde rastlanmaz:

"ma'nâ-yı dü beyt budur ki..." (s. 135)

4.3. Harf/Kelime Açıklamaları

Şârihler metindeki bazı harf, ek veya kelimeleri metindeki bağlam çerçevesinde gramer yapısı ve anlam açısından açıklama gereği duyarak kimileyin müellifin kastettiği anlamı verebilmek için kelimelerin ikinci ve üçüncü anlamlarına giderler ve ilaveten dil özelliklerine de değinirler. Örneğin;

Şem'î, harf ve kelimelerin yapısından ziyade anlamına yönelir ve genellikle metin merkezli olarak kelimeyi simgesel anlamıyla açıklamayı tercih eder:

"...bed-hâllerün ve hoş-hâllerün cüft ü musâhibi oldum bed-hâlândan murâd ehl-i küfr ü şekâvet ve hoş-hâlândan murâd mü'minât u ehl-i sa'âdetdür bed-hâlânı takdîm eyledi izhâr-ı hüzn mahalli olduğün ki bed-hâlâna nisbet hüzn-i ziyâdedür ve hoş-hâlâna nisbet bed-hâlân çok olduğü için" (8b)

Bazen kelimenin dil yapısına değinerek muhatabın kelimeler arasındaki ilgiyi fark etmesini sağlar:

"...nîst bâdda bu ma'nâ dahı mümkindür yok ve helâk olsun bu vech üzre du'â'un aleyhdür **bâd-ı evvel yıl ma'nâsına bâd-ı sâni emr-i gâ'ibdür ...**" (9a)

"...tiryâk Arabî tiryâk Fârsîdür ki tiryâk andan mu'arredür..." (9b)

"bir yirde iki emr-i hâzır cem' olsa sâni emr-i gâ'ib ma'nâsına olur "gû rev" gibi "be-mân" emr-i hâzırdur mânden müştakdur mânden kalmak ve komak ma'nâsına lugat-i müştarekedür..." (10a)

Ankaravî'nin kelime açıklaması, Şem'î'nin açıklama tarzına paralel olmakla birlikte, anlam yoğunluğu, dayanakla destekleme ve yorumlama biçimi açısından oldukça farklılık arz eder. Şârih, genellikle ayet, hadis ve diğer temel kaynaklarla beslediği yorumlarında, özellikle anlam yönünden ayrıntıya iner. Aşağıdaki örneklerde ilk beyti *bi'snev* ve *ney* kelimelerinin delalet ettikleri anlamlar çerçevesinde çözümlerken bu anlamları muhtelif kaynaklara dayandırır. İlk örnekte Mevlânâ'nın eserine neden özellikle *bi'snev=duy* emriyle başladığı sorusuna cevap arar. İkinci örnekte ise *ney* ibaresinin tekabül ettiği simge ve kavramlara atıfta bulunarak kelimenin anlam yapısına değinir:

"**bi'snev** diyü istimâ'a emr idüp gayrı ibâretle ibtidâ eylemedüklerinde nükte-i azîme vardur *ney* ki âgâz-ı hikâyet mî-koned diseler kâbil idi *ney* ki her dem nagme-i âmâlî ârâyî koned diseler ve bunun emsâli nice gûne ibâretle ta'bir kırsalar kâdir idiler ve lâkin **bi'snev** diyü istimâ'a emrle evvel ibtidâ eylediler anuñün ki din ü tarikatde ibtidâ vâcib ü lâzım olan **istimâ'**dur anuñün basardan ve sâ'ir a'zâdan ve cevârihden din ü tarikatde **sem'** evlâdur ve eفزaldur kemâ kâle **İmâm Fâhru'd-dînü'r-Râzî fi Tefsiri'l-Kebîr...**" (12a)

"pes yine geleşüm **ney bir nice vechden ibâret olmak kâbildür** evvelâ sūfi-yi sâfi ve âşık-ı vâfidür ve *ney mâ-sivâdan hâlî* ve nefha-i Hakkla mâlî olan mürsid-i âlîden isti'âre ibâret ola zîrâ neyün insân-ı kâmile sûreten ve lafzen ve zâten münâsebet-i tâmme ve müşâbehet-i âmmesi vardur sûreten olan müşâbehet sufret-i sîmâ ve şerh-i sînedür ki uşşâk-ı ilâhînin reng-i bîrânları ve hâl-i derûnları bu gûnedür ve bir kaç yirden dahı miyân-beste olmasıdur kezâlik evliyâ-yı Hüda dahı ibâdet nice vechle kim beste olmuşlardur ve lafzen münâsebet oldur ki ehl-i Fûrs **ney kelimesini ekser mevâzi'da nefy ma'nâsına isti'mâl iderler** nitekim şâ'irün **men neyem** didiği gibi..." (19b)

Bursevî, harf ve kelime açıklamalarında seleflerinden daha sistemli bir yöntem takip eder. Beyti verdikten sonra, çoğu zaman gerekli gördüğü kelimelerin yapı ve anlamı üzerinde durur. Açıklanmasına ihtiyaç duyduğu kelime ve kavramların, sözlük anlamlarından başlayıp birtakım dayanak ve örnekler getirerek bağlam içerisindeki yerini tespit eder. Örneğin, 7. beytin şerhine geçmeden önce *nîst* ibaresiyle ilintili olarak şunları söyler:

"Nîst mürekkebdür bir cüz'ü nî'dir yok ve degil ma'nâsına ve bir cüz'ü de est'dir ki lisân-ı Fârisîde râbitadır ve bu lisânda râbita hazf olunmaz meger tekrâr lâzım gele anuñün bazı karâinde mâ-kablinde zikr ile iktifâ hazf olunur. Yanî benim sırrım benim nâle vü feryâdımdan dâr u cüdâ değıldir zîrâ (...) ve bu makâma münâsibdir ki Mesnevî'de gelir (...) ve Kemâl-i Hucendî kelimâtında gelir..." (s. 118)

Bursevî'nin, *Mesnevî*'nin ilk beytindeki *ba* (ب) harfine getirdiği yorumlar oldukça dikkat çekicidir. Şârih, Ankaravî'den farklı olarak *bi'snev* yerine, kelimenin emir kipini oluşturan *ba*'nın içerdiği hikmetleri, 23 farklı yorumla okuyucuya sunar:

Ma'lûm ola ki Mesnevî-i Şerîfi bâ ile ibtidâda vücûh-ı kesîre vardır. Biri bu ki besmeleye muvâfakatdır (...) ve biri dahi bâ bidâyete ve ol bidâyetin mesnevî olduğuna işâretidir (...) ve biri dahi taayyün-i kevnîyyeye işâretidir... (s. 90-98)

4.4.Yardımcı Şerh

Ankaravî ve Bursevî, şerhe dayanak olarak ileri sürdükleri fikirlere ilişkin bazı kavramları açıklama ihtiyacı hissederler. Örneğin; Ankaravî 10. beytin şerhinde, sözünü bir ayet metni ile desteklerken, ayetteki *şegaf* ibaresini de şerh eder:

"Allâh Te'âlâ kelâm-ı mecîdinde ve'l-lezîne âmenû eşeddü hubben li'llâhi buyurdu kad şegafehâ hubben kavlinde dahi bu ma'nâya işâret olundu ya'nîzüleyhânun hattâ Yûsufa kendü kalbi üzre şegâf gibi oldu demek olur şegâf şol celde-i vefîkaya dirler ki kalb üzre şâmil ola pes ol celde rakîka-i kalbün tarafıdur ki..." (19b)

Bursevî, bu yöntemi daha sık kullanır. *Mesnevî* beyitlerini şerh ederken; Câmî, Hocendî, Irâkî, Hâfiz ve Süleyman Çelebi gibi şahsiyetlerin bazı beyitlerini de açıklar. Aşağıdaki örnekte, 2. beytin şerhi yapılırken, bu münasebetle Fehîm'in bir beyti de açıklanır:

*"Yine firkatdedir âşık olursa yâr ile yek-ten
Felek beyhûde Kaysı vâdî-i hicrâna salmışdır
Firkat dediği hicâb-ı imkânîdir ki..." (s. 108)*

4.5.Dayanaklar

Klâsik şerhlerimizin temel yöntemlerinden biri de öne sürülen fikirlere; Kur'an-ı Kerim, hadis kitapları ve muhtelif kaynaklardan dayanak bulmaktır. Şârih, muhatabını ikna etmek amacıyla, yorumlarını destekleyici unsurlarla güçlendirir. Dayanaklar umumiyetle ayet, hadis, şiir, din ve tasavvuf büyüklerinin sözleri, menkıbeler bazen de şârihlerin kendi söylemleridir. Şârihler arasındaki üslup farklılığına bağlı olarak, dayanakların kemmiyet ve keyfiyeti değişebilmektedir.

Şem'î, ilk 18 beyitte 4 ayet, 3 hadis, 1'i Câmî'ye 1'i de Sühreverdî'ye ait 4 Farsça şiiri şerhinde dayanak olarak kullanır. Bu oran, aşağıda görüleceği gibi diğer şârihlere göre oldukça azdır. Dayanakları verirken "*muktezâsınca, kavluhu Te'âlâ, beyt*" gibi bazı kalıp ifadeler kullanır. Şârihin dayanakları şöyle örneklendirilebilir:

"hâsıl-ı ma'nâ ve mâ yentıku anı'l-levâ²² hasebince..." (9a)

"hâsıl-ı ma'nâ ve in min şey'in illâ yusebbihu bi-hamdıhi ve lâkin lâ tefkahûne tesbîhahum²³ hasebince..." (9a)

"**Mevlânâ Câmî Hazretleri** merdden murâd esmâ u sıfât-ı İlâhiyye ve zenden murâd eşyâ-i kevnıyyedür diyü ta'yîn eylemişdür nite ki bu beytlerinden rüşendür mes-nevî

Ney ki âgâz-ı hikâyet mî-koned
z'in cüdâyihâ şikâyet mî-koned..." (8b)

"**Bostân-nâm** kitâbda vâkı' olmışdur ki **Hazret-i Şeyh Şihâbü'd-dîn Sühreverdi Hazretlerinden** kaddese'llâhu rûhahu işitdüm rivâyet eyler beyt

Çi bûdî ki düzah-zemin pür şudî
Meger dîgerânâ rehâyi budî" (9b)

"... 'ayân eylediyise hubbu'd-dünyâ re'su kulli hatî'etin muktezâsınca mâni'-i kavî ne idügin..." (10b)

Ankaravî, şerhinin birçok yerinde düşüncelerini desteklemek amacıyla ayet, hadis, kelam-ı kibar ve şiir örneklerine başvurur. Şârihin din ve tasavvuf büyüklerinden yaptığı alıntılar dikkat çekici sayıdadır. İlk 18 beyitte 29 ayet, 13 hadis, 1 hadis-i kudsî, 1'i Câmî'ye, 6'sı Mevlânâ'ya ait 24 Farsça manzume, 7 Arapça manzume ve 2 Türkçe mısra kullanır. Şiir alıntılarının yanı sıra temel ilmî kaynaklara da başvurarak Fahreddîn-i Râzî, Üftâde, Ebu Hanîfe, İbn Arabî, Muhammed İbn Sîrîn, Beyzâvî, İmam Cafer, Cüneyd-i Bağdâdî, Sadrüddin-i Konevî, Sa'lebü's-Şâfiî, Ebu Yezidü'l-Bistâmî, İbn Fâriz gibi şahsiyetlerden alıntılar yapar. Arapça ifadelerden önce genellikle *kemâ kâle* kalıp ifadesini kullanır. Diğer alıntılarda ise bazen *nitekim*, *nitekim buyurur(lar)*, *anunçün* gibi ifadelerle giriş yapar. Söz konusu dayanakları şöyle sıralayabiliriz:

"kemâ kâle'llâhu te'âlâ fî-ke'lâmî'l-mecîd **inne şerra'd-devâbbi inda'llâhi's-summu'l-bükmü'l-lezîne lâ-ya'kilûn**²⁴" (12a)

"kemâ kâle Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem lev-le'l-kalemü lemmâ..." (13a)

"kemâ kâle's-Şeyhü'l-Ekber radiya'llâhu anhu..." (14a)

"anunçün İmâm Ca'fer bin Muhammed Bâkır radiya'llâhu anhum buyururlar..." (17b)

Şârih, özellikle uzun alıntılarda metnin tercümesini verme cihetine gider:

²² "O nefis arzusuyla konuşmaz." (Necm, 3)

²³ "Hiçbir şey yoktur ki, Allah'ı hamd ile tesbih etmesin; ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O gerçekten halim ve bağışlayıcıdır." (İsra, 44)

²⁴ "Şüphesiz, Allah katında canlıların en kötüsü, o düşünmeyen sağır ve dilsizlerdir." (Enfal, 22)

"...kemâ kâle İmâm Fahrü'd-dînü'r-Râzî fî-Tefsiri'l-Kebîr (...) İmâm Fahrü'd-dînü'r-Râzî rahmetu'llâhi aleyh Tefsîr-i Kebîrinde buyururlar ki..." (12a)

"kemâ kâle'l-Beyzâvî fî-tefsîrihi (...) ma'nâ-yı şerîfi (...) Kâzî dir ki..." (14b)

Kimi zaman aldığı metinlerin kaynağını belirtmediği de gözlenir:

"nitekim şâ'irün men neyem didiği gibi kîstî ney ân kes ki gûyed dem-be-dem / men neyem cüz mevc-i deryâ-yı kadem" (12b)

"anunçün kalem-i hükemâ insânun bir lisânı da budur dimişler nitekim El-kalemü ehadü lisânü'l-insân diyü ta'bîr itmişlerdür." (13a)

"nitekim kâmiller bu ma'nâyı nazma getürüp söylediler..." (14a)

İleri sürülen fikirlere dayanak verme konusunda Bursevî de Ankaravî gibi sağlam bir zemini tercih eder. İlk 18 beyti şerh ettiği kısımda 59 âyet, 25 hadîs, 30 Farsça beyit ve dize, 24 Arapça ibâre, kelâm-ı kibâr ve alıntı şiir, 13 Türkçe şiir ve İncil'den 1 ayeti tanık olarak kullanır.²⁵ Şârih, genellikle alıntı yaptığı sözlerin kaynağını veya sahibini zikreder:

"Nesîmî'nin cümlelerin manası bir nokta bu tekrar nedir ve Abdal Ata'nın alan bir kıldan alu" dedikleri sırr-ı mezkûre işaretir. " (s. 91)

"nitekim Şeyh Ebû Medyen Magribî kuddîse sırruhu buyurur..." (s. 101)

"ve ammâ ol ki Mevlânâ Câmî kelimâtında gelir..." (s. 107)

Ayet ve hadisleri naklederken genellikle aynı kalıp ifadeleri kullanır:

"nitekim Kur'ân'da gelir..." (s. 95)

"nitekim kelâm-ı Muhammediyede gelir..." (s. 95)

"nitekim Kelâm-ı Kadîm'de gelir..." (s. 95)

"nitekim hadîsde gelir..." (s. 95)

Bursevî, konuyu destekleyecek ve özetleyecek mahiyette kendi şiirlerinden örnekler verir. Bu özelliğe diğer şârihlerde rastlanmaz. Genellikle şerh bittikten sonra *li-muharririhî* ifadesiyle mısra, beyit veya kıtalar söyler. Bu şiir örnekleri konuyu açıklamak ve genelde de bağlamak niyetiyle söylenir:

"...li-muharririhî

sadâ-yı nağme-i neyden bilindi sırr-ı vücûd

belî bu âyineden aks eder cemâl-i şuhûd" (s. 119)

Ankaravî ve Bursevî, anlattıkları konuları pekiştirmek amacıyla menkıbe-lerden de yararlanırlar. Kimi zaman anlatılmadan önce veya anlatıldıktan sonra menkıbenin konu ile olan bağı açıklanır:

²⁵ Avşar, agm, s. 66.

"nitekim Züleyhâdan hikâye olunur ki bir gün (...) ve Hallâcdan dahi bunun gibi hikâye olundu ol vaktde ki ..." (Ankaravî, 19b)

"Hazret-i Mevlânâ beşinci cildde bir hikâye irâd idüp buyururlar ki..."(Ankaravî, 21a)

"mahkêdir ki Şeyh Ali bin Sehl-i Isfahânî'ye rûz-ı belâ hâtırında mıdır diye suâl eylemişler..." (Bursevî, s. 112)

"mahkêdir ki İmâm Şâfiî rahimehullâh evâil-i hâlinde ve kuvvet-i teabbüdi zamanında bir gece..." (Bursevî, s. 153)

Ankaravî ve Bursevî, fikirlerini desteklemek mahiyeti ile pozitif ilimlerden yararlanmayı ihmal etmezler. Ankaravî, 2. beytin şerhinde varlıklara ruh ve vücut verilme serüvenini anlatırken biyoloji ve tıp ilminin verilerinden yararlanır:

"...semârun yirden hurûcî bi-kudreti'llâh ve meşîyyetu'llâhdur ve lâkin türâbla memzûc olan suyu ol semerâtun ihrâcına sebep kıldı hayvâna nutfeyi sebep kıldığı gibi ol semâra dahi esmâsından nâzil mâyi madde kıldı ve ol esmâdan nâzil olan madde kuvvet-i fâ'ile ibdâ' idüp arzda kuvvet-i kabiliyyete koyup bu ikisinün ictimâ'ından envâ'-ı semâr tevellüd ider (...) Meselâ kuvvet-i fâ'ile-i semâviyye ve andan nâzil olan mâyile kuvvet-i kâbile-i arziyye müctemi' olup bu ikisinün ictimâ'ından nebât tevellüd idüp ol nebâtı bi-irâdeti'llâh hayvân yiyüp şehâmet ü cesâmet bağlayup ba'dehu yâ nebâtun latîfin ve yâ hayvândan hâsıl olan lokmanun nefsin insân yiyüp hazm-ı râbî'ün fazlasından nutfе hâsıl olup hîn-i mücâme'atde sulb-ı recûlden ve terâib-i mer'eden çıkup batn-ı mâderde memzûc olur nitekim (...) sizden biriniz madde-i hilkatı ki mâ-i recûl ve mer'edür rahm-ı mâderde cem' kılur kırk günde pes ol nutfeteyn-i memzûceteyn şey-i vâhid hükminde olup mâderün kuvvet-i câzibesi derûn-ı rahme cezb idüp ve kuvvet-i mâsikesi anı imsâk idüp ve fem-i rahmi kabz idüp ba'dehu yed-i kudret ol mâ-i memzûcî kırk güne deg tedricle terbiyye ider sümme tekûnü alekaten misle zâlîke andan sonra kırk gün kadar da çiyenmiş et pâresi gibi olur..." (14b-15a)

Bursevî, 8. beytin şerhinde ruhu tanımlayıp özelliklerini anlatırken hekimlere atıfta bulunarak şöyle der:

"...anunçün hükemâ katında rûh-ı hayvânî demden ibârettir. zîrâ deme zaaf ve fesâd târî olsa helâk hâsıl olur ve bu rûhun mahal-i taayyunu dimâğdır. Bir kimsenin kellesi kar' olursa veya dimâğına ihtilâl-i küllî gelse helâkine veya cünûnuna sebep olur. Egerçi ki yüreğın ve ciğerin ihtilâli ile dahi fesâd-ı beden hâsıl olur..." (s. 120)

4.6.Tenkît

Şârihler, diğer şerhler hakkında yorum ve saptamalarda bulunurken genelde önceki şârih tarafından fark edilmeyen anlamları izah ederler. Şerhte selefının, katıldığı yorumlarını tasdik, katılmadığı yorum ve tasarruflarını da tenkit eder.

Bu çalışmada şerh halkasının ilk unsuru olan Şem'î'nin ilk 18 beyitte tenkit ettiği şârihler zarîfî ve Surûrî'dir:

"Rûzhâ ger refî gû rev bâk nîst ve **Zarîfî Hasan** rahmetu'llâhi aleyh bu ma'nâyı ihtiyâr eylemişdür bu i'tibâr üzere ma'nâ böyle olur..." (10a)

İlk beytin şerhinde, Surûrî'nin nüsha farklarından kaynaklanan hikâyet-şikâyet tercihinin, müdahale etmeksizin değerlendirirken:

"pes neyün sözünü istimâ' idüp gaflet eyleme belki anun şikâyetini dahı gûş-ı cânıla isgâ eyler zîrâ sana ol şikâyetden nef'-i kesîr vardur zîrâ şikâyetün sırrını fehm itdükde sana bir sûz u harâret peydâ oldı seni vatan-ı aslî cânibine tâlib ü râgıb eyler bu vech üzere çün imâlesizdür ki istifhâm ma'nâsı yokdur Sürûrî Efendi rahmetu'llâhi aleyh şikâyeti takdîm ve hikâyeti te'hîr eylemişdür" (8a)

Başka bir yerde Surûrî'nin yorumuna katılmadığını açıkça ifade edip tenkide giden ifadeler kullanır:

"sen kal iy şol kimse ki sencileyin pâk yokdur hitâb Şems-i Tebrîzî hazretlerinedür ki (...) **Sürûrî Efendi** rahmetu'llâhi aleyh Hakk te'âlâ hazretine hitâb eylemişdür lîkin hitâb bâ-savâb degüldür bir yirde iki emr-i hâzır cem' olsa sâni emr-i gâyib ma'nâsına olur gû rev gibi..." (10a)

Ankaravî'nin ilk 18 beyit şerhinde sadece Surûrî'nin adı geçmekle beraber, eserin sonraki kısımlarında Şem'î'den de söz edilir.²⁶ Ankaravî, kendisinden önceki şârihlerin kimi düşüncelerine katılır, kimilerine de karşı çıkar. Düşüncelerini doğru bulmadığı kişileri *bî-fehm* sıfatıyla tavsif edip eleştirir.

15. beytin şerhinde Surûrî'ye katıldığını şu ifadelerle belirtir:

"...bu beytün şerhinde **Surûrî**den gayrî hatâ eylemiş çokdur lîkin bu zikr olunan üslûbdan gayrîye müsâ'ade yokdur..." (22a)

Ayrıca, 9. beytin şerhinde *nîst bâd* ibaresini yorumlarken isim vermediği bazı şârihleri eleştirir. Bu eleştirilerin içinde Şem'î'yi de tasdik eder; çünkü Şem'î'de de Ankaravî'ye yakın ifadeler kullanır. Kronolojik açıdan son sırada yer alan Bursevî de, bu *sırlı ifadenin* şerhinde aynı doğrultuda bir yorumu tercih eder. Dolayısıyla farklı anlamlar yüklenebilen bu ibareyi, her üç şârih de aynı yaklaşımla şerh ederler:

"**Her ki in âteş nedâred nîst bâd** her kim bu âteşi tutmaz yok olsun hâsıl-ı ma'nâ ve mâ yentıku anı'l-hevâ hasebince mürşid-i kâmilün kelimâtı vâridât-ı İlâhiyye ve esrâr-ı aliyye idüğün beyândur anı fehm eylemez meger şol kimse fehm eyler ki vücûd-ı fânîsini ifnâ ide ahlâk-ı zemîmeyi ahlâk-ı hamîdeye tebdîl itmegile nîst bâdda bu ma'nâ dahı mümkindür yok ve helâk olsun bu vech üzere du'âun aleyhdür" (Şem'î, 9a)

²⁶ Örneğin 49. beyti şerh ederken şunları söyler: "**Şem'î merhûm** feth-i murâdem okınup terk-i istisnâ âdem için kasvettür dimegi Hazret-i Âdeme alup bu ma'nâ câ'iz olmaz dimiş ve evlâd-ı Âdeme âdem demek câ'iz degüldür diyü ba'z-ı delâ'il-i za'ife îrâd eylemişdür ki kelâmınun za'fı kuvvet-i aklı olan kimseye katı rüşen u vâzihdur fe'l-yete'emmel" (29a)

"ba'z-ı bî-fehmler **Hazret-i Mevlânânun** nîst bâd buyurdıklarını bed-du'â zu'm itmişler ve te'vîl idüp yabâna gitmişler haberleri yok ki tarîk-i evliyâda maksad-ı aksâ ve matlab-ı a'lâ yok olmakdur" (Ankaravî, 19a)

"velâkin beyt-i Mesnevî'de nîst bâd'ın hüsn-i mevkii vardır..." (Surûrî, s. 124)

Bursevî'nin, şerh mukaddimesinde, adını anmamakla beraber Ankaravî'yi eleştirdiği konusuna yukarıda değinmiştik. Söz konusu tenkidin sebebi, aklî ilimlerden istifadeyle yapılan -kısmen naklî- yorumlardır. İlk 18 beytin şerhinde bu durumu ihsas eden açık bir eleştiriye rastlanmaz; ancak şârihlerin kaleme aldıkları eserler, yöntem açısından bir *ikmâl* düşüncesine dayandığına göre, bir şârihin değerine eleştirel bakışı makul karşılanmalıdır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Mesnevî'nin ilk 18 beytinin, muhtelif zamanlarda yazılan klasik *Mesnevî* şerhlerinde ele alınış biçimi; Şem'ullâh Şemî'nin *Şerh-i Mesnevî*'si, İsmail Rusûhî-i Ankaravî'nin *Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Maârif*'i ve İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Mesnevî*'sinde mukayeseli bir bakışla incelenmeye çalışılmıştır. Bu mukayeseye ilişkin sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1. Her üç eserin yazım aşamasında, dost teşviki ve manevi sâik etkeni görülmekle beraber, Şemî ve Ankaravî şerhleri, devlet erkânının desteğini de alır.

2. Şârihlerin, şerhleri kaleme alma nedenleri farklıdır. Şemî, Mesnevî'ye Türk lisanı ile tercüme tarzında bir şerh yazma niyeti taşıırken, Ankaravî'nin çoklu Mesnevî şerhi projesi, bu eserin yazılmasına vesiledir. Bursevî ise şerhini, Mesnevî'ye yeni başlayanlar ve öğrenciler için yazmıştır.

3. Şemî ve Ankaravî'nin şerh mukaddimleri Türkçe, Bursevî'nin şerh mukaddimesi Arapçadır. Mukaddime bölümlerinden sonra Şemî ve Ankaravî, şerhe Mesnevî'nin mukaddimesinden başlarken Bursevî, ilk beyitten başlar.

4. Şerhte ilk basamak olan çeviri, Şemî'de mısra esaslıdır. Ankaravî ve Bursevî'de beyit esaslı olmakla beraber mısra çevirisi de yapılır. Ankaravî, beyit çevirisine geçmeden önce, bazı ön fikirler verir. Kimi zaman da beyitler arasında anlam bağı kurar.

5. Şârihler, metindeki bazı harf, ek veya kelimeleri, gramer yapısı ve anlam açısından açıklarlar. Kimi zaman müellifin kastettiği anlamı yakalayabilmek için kelimelerin ikinci ve üçüncü anlamlarına giderler. Bu yöntem, Şemî'ye göre Ankaravî'de daha belirgin, Bursevî'de ise daha yoğundur.

6. Ankaravî ve Bursevî'de şerhe dayanak olarak getirilen ifadelerin bazı kavramları, ana şerhe yardımcı olması için, yardımcı şerh yöntemi ile ayrıca açıklanır.

7. Şerhlerde; ayet, hadis, şiir, din ve tasavvuf büyüklerinin sözleri, menkıbeler ve şârihlerin kendi söylemleri, şârihlerin dayanaklarıdır. Ankaravî, daha ziyade ilmî kaynaklara yönelirken, Bursevî tasavvufî kaynakları tercih eder. Bununla beraber İbn Arabî, her iki şârihin istifade ettiği önemli bir başvuru mercii-

dir. Ayrıca her iki şârih de, fikirlerini desteklemek amacıyla pozitif ilimlerden yararlanırlar. Bu bağlamda Bursevî, şerh bitiminde söylediği kendine ait manzumelerle diğer şârihlerden ayrılır.

8. Şârihler, önceki şârih tarafından fark edilmeyen anlamları izah etme düşüncesiyle, birtakım değerlendirmelerde bulunurlar. Genellikle tenkit konusu olan şârihin ismi verilirken; bazen de ima yoluyla tenkit ederler.

KAYNAKÇA

- Ateş, Ahmet (1953), "Mesnevî'nin Onsekiz Beytinin Manası", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuat Köprülü Armağanı*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, s. 36-50.
- Ateş, Ahmet (1369) "Âgâz-ı Mesnevî, Ma'nâ-yı Hicdeh Beyt", (çev: Tefîk Sübhânî), *Mevlânâ (Ez-Didegâh-ı Türkân u İrâniyân)*, s. 159-174, İran Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Avşar, Ziya (2007) "Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi", *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları-Tunca KORTANTAMER Özel Sayısı I*, (ed. Atabey KILIÇ-Sibel ÜST), v 2/3, Summer 2007, s. 59-72.
- Ayan, Hüseyin (1986) "On Sekiz Beyte İki Türlü Bakış", *I. Milli Mevlânâ Kongresi Bildirileri*, s. 325-330.
- Çelebioğlu, Amil (1998) "Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevî'nin İlk Beyti İle İlgili Düşünceler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 525-545.
- Çelik, İsa (2002) "Mevlana'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S 19, s. 71-93.
- Duru, Necip Fazıl (2003) "Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk 18 Beytini Şerhi", *Tasavvuf*, Yıl 4, Temmuz-Aralık 2003, s. 151-175.
- Elbir, Bilal (2007) "Surûrî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'indeki Şerh Metodu ve Hurûflük Yansımaları", *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları-Tunca KORTANTAMER Özel Sayısı I*, (ed. Atabey KILIÇ-Sibel ÜST), v 2/3, Summer 2007, s.212-229.
- Gölpınarlı, Abdülkâdir (ç) *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- Güleç, İsmail (2006) *İsmail Hakkî Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- İsmail Rusûhî-i Ankaravî, *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, No: 1260.
- Kaplan, Mehmet (1976) *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul, Dergâh Yayınları, s.109-116
- Kılıç, Atabey (2007) "Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu", *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları-Tunca KORTANTAMER Özel Sayısı I*, (ed. Atabey KILIÇ-Sibel ÜST), v 2/3, Summer 2007, s. 332-339.
- Koçoğlu, Turgut (2007a) "Ankaravî İsmail Rusûhî'nin Mesnevî Şerhi Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Maârif'te Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Metodu", *Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri (30 Eylül-01 Ekim 2006)*, MAKSAD Yayınları, Manisa, s. 209-222.
- Koçoğlu, Turgut (2007b) "Şem'i Şem'ullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi", *Uluslararası Türk Tasavvuf Kültürü ve Mevlana Sempozyumu*, 29-30 Eylül 2007, Manisa.
- Konuk, Ahmed Avni, (2006), *Mesnevî-i Şerîf Şerhi I*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Rifâî, Kenan (2000), *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- Şem'ullah Şem'i, *Şerh-i Mesnevî*, Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi No: 6401.
- Tanyıldız, Ahmet (2007) "Neyin Diliyle Kalemin Simgesel Anlatımı", *Uluslararası Türk Tasavvuf Kültürü ve Mevlana Sempozyumu*, 29-30 Eylül 2007, Manisa.